

Bahrija Umihanić¹

Suvad Isaković²

Sladana Simić³

Mirela Arifović⁴

OCJENA OKVIRA PODUZETNIČKIH UVJETA ZA RAZVOJ PODUZETNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU RECESIJE

SAŽETAK

Rad u veoma sažetoj formi koncizno i eksplicitno prezentira ključne nalaze najvećeg svjetskog akademskog istraživačkog projekta iz područja razvoja poduzetništva (Global Entrepreneurship Monitor – GEM), koji se odnose na ocjene okvira poduzetničkih uvjeta za razvoj poduzetništva u Bosni i Hercegovini za 2008. i 2009. godinu. Rezultati GEM istraživanja predstavljaju nezaobilaznu akademsku istraživačku građu, ali i osnov za kreiranje politika unapređenja poduzetništva u zemljama učesnicama. Inače, projekt se kontinuirano provodi od 1999. godine, a u 2009. godini u njemu su sudjelovale 54 zemlje svijeta među kojima i Bosna i Hercegovina. Temeljni cilj ovog rada ogleda se u nastojanju autora da dodatno zaintrigiraju domaću znanstvenu i stručnu javnost te kreatore politika za korištenje rezultata GEM istraživanja, bar do nivoa kako to čine susjedne zemlje koje sudjeluju u ovom projektu.

Ključne riječi: poduzetničko okruženje, razvoj poduzetništva, recesija, rezultati GEM istraživanja

1. Uvod

Okvir poduzetničkih uvjeta (Entrepreneurial Framework Conditions – EFCs) odražava glavne karakteristike socioekonomskog miljea jedne zemlje, za koje se očekuje da će imati značajan utjecaj na poduzetnički sektor. GEM model ukazuje da, na nacionalnom nivou, različiti okvirni uvjeti utječu na poslovanje etabliranih biznisa kao i na poslovanje novih biznisa. Relevantni nacionalni uvjeti, za ekonomsku aktivnost baziranu na prirodnim resursima i ekonomsku aktivnost baziranu na efikasnosti, preuzeti su iz Svjetskog izvještaja konkurentnosti (GCR) za 2009.-2010. godinu. Revidirani GEM model doprinosi GCR-ovoj perspektivi privrednog razvoja, tako što identificira okvirne uvjete koji su specifični za inovacije i poduzetništvo. Radi se o sljedećim uvjetima: finansije, politike vlada, vladini programi, obrazovanje i obuka, istraživanje i razvoj, komercijalna i profesionalna infrastruktura,

¹ prof.dr. Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, Univerzitetska br. 8, 75000 Tuzla, e-mail: bahrija.umihanic@untz.ba

² dr. sc. Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici, Travnička br. 1, 72000 Zenica, e-mail: suvad.isakovic@gmail.com

³ dipl.ecc., Centar za razvoj poduzetništva Tuzla, Trg slobode bb, 75000 Tuzla, sladjana@agenore.ba

⁴ dipl.ecc., Centar za razvoj poduzetništva Tuzla, Trg slobode bb, 75000 Tuzla, e-mail: mirela.arifovic@cerpod-tuzla.org

otvorenost tržišta, pristup fizičkoj infrastrukturi te društvene i kulturne norme. Najmanje 36 stručnjaka u svakoj zemlji je izvršilo procjenu svakog od ovih uvjeta prema elementima Likertove skale. Na osnovu ovih rezultata, definirani su faktori koji sumiraju nacionalnu percepciju stručnjaka za svaki uvjet. Nacionalni tim u Bosni i Hercegovini je, u skladu sa zahtjevima GEM istraživanja u toku 2008. i 2009. godine, izvršio anketiranje 36 stručnjaka koristeći se sofisticiranim upitnikom koji sadrži 97 pitanja iz 16 različitih tema. Tako, naprimjer, u 2009. godini neki od odabranih stručnjaka su poduzetnici (8), neki su investitori, finansijeri i bankari (4), neki su zaposlenici institucija koje donose politike u vezi s poduzetništvom (6), neki su profesionalno vezani za problematiku poduzetništva ili poduzetnika u funkciji savjetnika ili voditelja institucije za podršku poduzetnicima (11), neki su edukatori, instruktori ili univerzitetski profesori čija je profesionalna orijentacija vezana za poduzetništvo (4), a neki od njih su, obavljajući svoje poslove, pokazali zapažene poduzetničke uspjehe (3). U uzorku dominiraju stručnjaci koji dolaze sa područja Federacije BiH (26), dok je sa područja Republike Srpske anketirano 9 stručnjaka, a sa područja Brčko Distrikta BiH samo jedan stručnjak. Od ukupnog broja stručnjaka 9 je žena, od kojih je 7 sa područja Federacije BiH te po jedna sa područja Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH. Obrazovna struktura stručnjaka je veoma povoljna, tako da 12 stručnjaka ima višu ili visoku stručnu spremu, a njih 24 magisterij ili doktorat nauka. Većina stručnjaka je izjavila da je u posljednje tri godine sudjelovala u jednom ili više programa vaninstitucionalnog obrazovanja, što potvrđuje aktuelnost njihovih znanja iz okvira poduzetničkih uvjeta. Najveći broj stručnjaka ima ekonomsko obrazovanje (21), dok obrazovanje iz područja inženjerskih nauka ima 7 stručnjaka, a 8 stručnjaka ima obrazovanje iz nekog drugog područja.

Kako je Bosna i Hercegovina već treću godinu zaredom u GEM projektu, počevši od 2008. godine, to je moguće izvršiti horizontalnu (u toku 2009. godine) i vertikalnu (pokazatelje 2009. godine uporediti sa pokazateljima iz 2008. godine) komparaciju ostvarenih pokazatelja po pojedinim temama koje pokrivaju navedenih devet osnovnih poduzetničkih uvjeta i određeni broj posebnih poduzetničkih uvjeta, sa pokazateljima iz odabranih zemalja u regiji. U ovom radu ćemo prezentirati rezultate komparacije pokazatelja za Bosnu i Hercegovinu sa pokazateljima za susjedne zemlje (Republiku Srbiju, Republiku Hrvatsku i Republiku Sloveniju), kao i komparacije sa maksimalnim, prosječnim i minimalnim pokazateljima svih zemalja učesnica u istraživanju 2008. i 2009. godine. U zaključnim razmatranjima iznosimo preporuke za razvoj poduzetničkog okruženja kroz unapređenje poduzetničkih uvjeta, što će stimulirati poduzetničku aktivnost i time doprinijeti razvoju poduzetništva u Bosni i Hercegovini.

2. Okvir poduzetničkih uvjeta

GEM model priznaje višenaspektnu prirodu poduzetništva i uvažava stav da različiti uvjeti utječu na tri osnovne komponente poduzetništva: poduzetničke stavove, poduzetničku aktivnost i poduzetničke težnje, te da navedena dinamična kombinacija proizvodi novu ekonomsku i društveno vrijednu aktivnost, a istovremeno ostvaruje utjecaj na otvaranje novih radnih mjesta i društveno blagostanje.

Poduzetnički uvjeti jedne zemlje se, primjenom metodologije GEM istraživanja, procjenjuju kroz NES istraživanje koje podrazumijeva intervjuisanje 36 stručnjaka iz zemlje. Kroz intervju, stručnjaci ocjenjuju poduzetničke uvjete primjenom elemenata Likertove skale. Devet okvirnih osnovnih poduzetničkih uvjeta su: finansije, politike vlada, vladini programi, obrazovanje i obuka, istraživanje i razvoj, komercijalna i profesionalna infrastruktura, otvorenost tržišta, pristup fizičkoj infrastrukturi, te društvene i kulturne norme, a kratak opis i obuhvat svakog od navedenih devet poduzetničkih uvjeta dajemo u tabeli 1.1.

Pored devet osnovnih poduzetničkih uvjeta, u okviru GEM istraživanja, ocjenjuje se i određeni broj posebnih pokazatelja poduzetničkih uvjeta, koji se odnose na: prilike za započinjanje biznisa, znanje i vještine za započinjanje biznisa, društveni status poduzetnika, intelektualno vlasništvo, podršku ženama da započnu biznis, pažnja/pristup visokom rastu i interes za inovacije. Posebno je, u 2009. godini, obrađen i poduzetnički uvjet vezan za socijalno poduzetništvo.

Tabela 1. Opis devet okvirnih osnovnih poduzetničkih uvjeta

Poduzetnički uvjet	Obuhvat poduzetničkog uvjeta
Finansije	Raspoloživost finansijskih resursa, vlasnička ulaganja, kreditne linije za nova i rastuća poduzeća, uključujući pomoć i poticaje.
Politike vlada	Na koji se način vladine politike reflektiraju na poreznu politiku, regulativu i njezinu primjenu, kao neutralne, poticajne ili destimulativne politike za nova i rastuća poduzeća.
Vladini programi	Prisustvo direktnih programa potpore novim i rastućim poduzećima na nacionalnoj i lokalnoj razini.
Obrazovanje i obuka	U kojoj je mjeri obuka za stvaranje ili upravljanje malim, novim i rastućim poduzećima ugrađena u sistem obrazovanja i obuke na svim razinama, te kakva je kvaliteta, relevantnost i fokusiranost obrazovanja i obuke za upravljanje malim, novim i rastućim poduzećima.
Istraživanje i razvoj	U kojoj mjeri nacionalni programi istraživanja i razvoja vode novim tržišnim prilikama te da li su programi istraživanja i razvoja dostupni novim, malim i rastućim poduzećima.
Komercijalna i profesionalna infrastruktura	U kojoj mjeri su prisutne usluge računovodstva, pravnog ili tržišnog savjetovanja te u kojoj mjeri su prisutne institucije koje omogućavaju ili promoviraju stvaranje malih, novih ili rastućih poduzeća.
Otvorenost tržišta	Obim do kojeg su poslovni odnosi zaštićeni od stalnih promjena i prestrojavanja, što sprečava nova i rastuća poduzeća da konkuriraju, pronalaze nove dobavljače, podugovarače i konsultante.
Pristup fizičkoj infrastrukturi	Lakoća pristupa raspoloživim fizičkim resursima: komunikacija, transport, komunalije, zemljište ili prostor - po cijenama koje ne diskriminiraju nova, mala ili rastuća poduzeća.
Društvene i kulturne norme	U kojoj mjeri društvene i kulturne norme potiču, ili ne ograničavaju, individualne aktivnosti koje mogu voditi novim oblicima vođenja poduzeća ili ekonomskih aktivnosti, a samim tim i većoj disperziji bogatstva i prihoda.

GEM tim u Bosni i Hercegovini je proveo istraživanje mišljenja nacionalnih stručnjaka, u svrhu procjene okvira poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini, a kao dio GEM istraživanja u 2008. i 2009. godini. Kroz analizu dobivenih rezultata ocjene okvira poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini dobivene su tri vrste informacija:

- percepcija kvaliteta osnovnih komponenti poduzetničkog okruženja, pri čemu ocjena iznad tri označava pozitivan stav u odnosu na određenu komponentu (stimulativna komponenta za

poduzetništvo), a ocjena ispod 3 označava negativan stav u odnosu na određenu komponentu (nestimulativna komponenta za poduzetničko okruženje);

- razlike u percepciji kvaliteta poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini, u odnosu na druge zemlje;
- razlika u pokazatelju kvaliteta poduzetničkog okruženja u posljednjoj godini u odnosu na prethodnu godinu, informacije koje će biti prezentirane u nastavku rada.

3. Ocjena okvira poduzetničkih uvjeta za razvoj poduzetništva u Bosni i Hercegovini

S obzirom da Bosna i Hercegovina od 2008. godine učestvuje u GEM projektu, moguće je izvršiti horizontalnu i vertikalnu komparaciju ocjena poduzetničkih uvjeta. U tabeli 2.1. prezentiramo ocjene za poduzetničke uvjete za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju, i Sloveniju za 2008. i 2009. godinu, s obzirom da su ove zemlje učestvovala u GEM projektu u navedenim godinama. Pored toga prezentiramo i maksimalnu, prosječnu i minimalnu ocjenu svakog od poduzetničkih uvjeta zemalja učesnica u GEM projektu 2008. i 2009. godine.

Kao što se može vidjeti u tabeli 2.1., stručnjaci u Bosni i Hercegovini su za sve poduzetničke uvjete, i u 2008. i u 2009. godini, dali nižu prosječnu ocjenu od prosječne ocjene koja je izračunata za sve zemlje učesnice u GEM istraživanju u navedenim godinama. Ova činjenica sigurno upućuje na potrebu za snažnim unapređenjem poduzetničkog okruženja u Bosni i Hercegovini. Također, primjetan je i nazadak u većini poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini. Stručnjaci u Bosni i Hercegovini su za devet poduzetničkih uvjeta dali niže ocjene, u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu, i to za: „finansije“, „politike vlada“, „obrazovanje i obuku“, „istraživanje i razvoj“, „otvorenost tržišta“, „pristup fizičkoj infrastrukturi“, „prilike za započinjanje biznisa“, „društveni status poduzetnika“ te „interes za inovacije“. Utjecaj na navedeno je, svakako, imala i recesija koja je na prostoru regije Zapadnog Balkana počela u 2008. godini, a svoj najveći efekat ostvarila tokom 2009. godine. Interesantno je da je prosječna ocjena za komponentu „komercijalna i profesionalna infrastruktura“ u Bosni i Hercegovini ostala na istom nivou kao u 2008. godini (2,68). „Vladini programi“, „društvene i kulturne norme“, „znanje i vještine za započinjanje biznisa“, „intelektualno vlasništvo“ te „pažnja/pristup visokom rastu“ su ocijenjeni nešto višim ocjenama u 2009. u odnosu na 2008. godinu. Međutim, ako se vratimo na to da ocjena ispod 3 označava negativan stav u odnosu na određenu komponentu, znači da se još uvijek radi o nestimulativnim komponentama poduzetničkog okruženja. Ocjenom nešto iznad 3 ocijenjeni su samo poduzetnički uvjeti vezani za: „pristup fizičkoj infrastrukturi“, „društvene i kulturne norme“, „prilike za započinjanje biznisa“ i „društveni status poduzetnika“.

Najbolje ocijenjena komponenta od bosanskohercegovačkih stručnjaka u 2008. godini bila je „prilike za započinjanje biznisa“ (3,23), dok je, u 2009. godini, njena prosječna ocjena smanjena (za 6,8%). U 2009. godini, najbolje ocijenjena je komponenta „društveni status poduzetnika“ (3,15), mada je u odnosu na 2008. godinu, njena ocjena neznatno smanjena (za 0,32%)

Komponenta koju su bosanskohercegovački stručnjaci najlošije ocijenili u 2008. godini bila je „intelektualno vlasništvo“ (1,78), dok je u 2009. godini njena prosječna ocjena povećana (za 9,5%). U 2009. godini, najlošije je ocijenjena komponenta „politike vlada“ (1,74), koja je niža u odnosu na ocjenu 2008. godine za oko 5,4%, što svakako upućuje na potrebu za unapređenjem politika iz oblasti razvoja poduzetništva u Bosni i Hercegovini, što će omogućiti veća izdavanja za programe i projekte usmjerene na razvoj poduzetništva, kao oblasti od ključne važnosti za privredni razvoj Bosne i Hercegovine.

Tabela 2. Ocjena okvira poduzetničkih uvjeta za 2008. i 2009. godinu za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju, te max., prosječna i min. ocjena svih zemalja učesnica u GEM 2008 i GEM 2009

Poduzetnički uvjet	God.	BiH	Hrvatska	Srbija	Slovenija	Zemlje učesnice u GEM istraživanju 2008. i 2009		
						Max. ocjena	Prosječna	Min. ocjena
Finansije	2008.	2,20	2,78	2,71	2,72	3,09	2,44	1,79
	2009.	2,03	2,89	3,37	3,26	3,71	2,49	1,75
Politike vlada	2008.	1,84	2,04	2,40	2,28	3,31	2,37	1,62
	2009.	1,74	2,14	2,26	2,45	4,28	2,48	1,44
Vladini programi	2008.	1,86	2,65	2,39	2,69	3,53	2,51	1,63
	2009.	1,90	2,69	2,52	2,72	3,71	2,62	1,61
Obrazovanje i obuka	2008.	2,78	3,06	2,97	3,17	3,59	2,93	2,18
	2009.	2,17	2,50	2,70	2,57	3,38	2,47	1,77
Istraživanje i razvoj	2008.	1,81	2,20	2,24	2,46	2,86	2,26	1,65
	2009.	1,77	2,26	2,49	2,56	3,60	2,38	1,55
Komerc. i profesion. infrastruktura	2008.	2,68	2,74	2,82	3,09	3,58	2,91	2,26
	2009.	2,68	2,92	3,08	3,08	3,93	3,05	2,28
Otvorenost tržišta	2008.	2,65	3,02	2,98	2,86	3,78	2,72	2,09
	2009.	2,41	2,61	2,28	2,61	3,75	2,71	1,74
Pristup fizičkoj infrastrukturi	2008.	3,12	3,77	3,01	3,78	4,30	3,53	2,74
	2009.	3,05	3,61	2,77	3,87	4,72	3,70	2,52
Društvene i kulturne norme	2008.	2,19	2,29	2,28	2,31	3,91	2,74	2,15
	2009.	3,05	3,61	2,77	3,87	4,72	3,70	2,52
*Prilike za započ. biznisa	2008.	3,23	3,43	3,01	3,15	3,75	3,21	2,57
	2009.	3,01	3,36	2,88	3,23	4,12	3,29	2,31
*Znanje i vještine za započ. biznisa	2008.	2,05	2,26	2,20	2,72	3,04	2,36	1,63
	2009.	2,22	2,20	1,82	2,53	3,74	2,51	1,76
*Društveni status poduzetnika	2008.	3,16	2,97	3,59	2,99	4,14	3,38	2,68
	2009.	3,15	3,08	3,31	2,91	4,48	3,50	2,48
*Intelektualno vlasništvo	2008.	1,78	2,66	2,15	2,99	3,85	2,64	1,63
	2009.	1,95	2,55	2,27	3,08	4,23	2,77	1,56
*Podrška ženama da započnu biznis	2008.	2,62	2,83	3,06	3,60	3,82	3,19	2,35
	2009.	2,63	2,75	2,95	3,78	4,41	3,29	1,97
*Pažnja/pristup visokom rastu	2008.	2,08	2,62	2,92	2,81	4,02	2,84	2,04
	2009.	2,22	2,67	2,97	2,83	3,89	2,96	1,83
*Interes za inovacije	2008.	2,83	2,96	3,23	3,02	3,78	3,24	2,75
	2009.	2,64	3,11	3,19	3,07	4,16	3,36	2,60
**Socijalno poduzetništvo	2008.	/	/	/	/	/	/	/
	2009.	2,93	3,32	3,44	3,26	4,02	3,27	2,49
Prosječna ocjena	2009.	2,47	2,77	2,75	2,94	3,91	3,00	2,03
Prosječna ocjena	2008.	2,48	2,80	2,79	2,92	3,63	2,84	2,13
Razlika prosječnih ocjena (2009-2008)	2009.-	-0,01	-0,03	-0,05	0,02	0,28	0,16	-0,10
	2008.	-0,35%	-0,91%	-1,64%	0,67%	7,75%	5,74%	-4,50%

* U ocjeni poduzetničkog uvjeta u 2009. godini, u upitnicima za stručnjake, korištena su dijelom izmijenjena pitanja u odnosu na pitanja korištena u 2008. godini, kako bi se dobila bolja slika stanja. Kako i pitanja iz 2008. godine oslikavaju pitanja za generalnu ocjenu stanja istog poduzetničkog uvjeta, ocjene iz 2008. godine su korištene u ovom radu za poređenje i analizu promjena ovog poduzetničkog uvjeta u 2009. godini.

*** Tema socijalno poduzetništvo je uključena u program GEM istraživanja u 2009. godini, kao specijalna tema. Ovaj poduzetnički uvjet nije praćen u 2008. godini, zbog čega njegove ocjene za tu godinu, u tabeli, nedostaju.*

Od zemalja prikazanih u tabeli 2.1., Slovenija ima najviše ocjene za skoro sve navedene poduzetničke uvjete, koje su za značajan broj uvjeta veće i od prosječne ocjene svih zemalja učesnica u GEM projektu za te uvjete. Ovo je i sasvim razumljivo, s obzirom na stepen privrednog razvoja, uređenost i razvijenost poduzetničkih uvjeta u Sloveniji, koja je u GEM Svjetskom izvještaju za 2009. godinu svrstana u zemlje čiji se privredni razvoj zasniva na inovacijama, dok su, sa druge strane, Bosna i Hercegovina, Srbija i Hrvatska svrstane u zemlje čiji se privredni razvoj zasniva na efikasnosti.

Za razliku od Bosne i Hercegovine koja je zabilježila niže ocjene za devet poduzetničkih uvjeta, Hrvatska je zabilježila niže ocjene za šest poduzetničkih uvjeta u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu, koji se odnose na sljedeće: „obrazovanje i obuka“, „otvorenost tržišta“, „pristup fizičkoj infrastrukturi“, „prilike za započinjanje biznisa“, „znanje i vještine za započinjanje biznisa“, „intelektualno vlasništvo“ te „podrška ženama u biznisu“. U Srbiji je, u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu, kao i u Bosni i Hercegovini, lošije ocijenjeno ukupno devet uvjeta, koji se odnose na sljedeće: „politike vlada“, „obrazovanje i obuka“, „otvorenost tržišta“, „pristup fizičkoj infrastrukturi“, „prilike za započinjanje biznisa“, „znanje i vještine za započinjanje biznisa“, „društveni status poduzetnika“, „podrška ženama u biznisu“ te „interes za inovacije“. Broj lošije ocijenjenih poduzetničkih uvjeta u Sloveniji, za 2009. godinu u odnosu na 2008. godinu, je šest, kao i u Hrvatskoj, a radi se o sljedećim uvjetima: „obrazovanje i obuka“, „komercijalna i profesionalna infrastruktura“, „otvorenost tržišta“, „društvene i kulturne norme“, „znanje i vještine za započinjanje biznisa“ i „društveni status poduzetnika“. Dakle, broj lošije ocijenjenih poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini je devet, Hrvatskoj šest, Srbiji devet te Sloveniji šest. Na osnovu toga, možemo zaključiti da su Bosna i Hercegovina i Srbija, u periodu od godinu dana, ostvarili nazadak ocjena za veći broj poduzetničkih uvjeta u odnosu na Sloveniju i Hrvatsku. Interesantno je da postoje poduzetnički uvjeti sa zabilježenim nižim ocjenama u svim ovim zemljama, a to su: „obrazovanje i obuka“, „otvorenost tržišta“, „prilike za započinjanje biznisa“ i „znanja i vještine za započinjanje biznisa“. To ukazuje da su to zajednički problemi u regiji te da treba usmjeriti veću pažnju na poboljšanje ovih specifičnih poduzetničkih uvjeta, uz mogućnost zajedničkih napora te razmjene iskustava i uspješnih praksi u ovim oblastima.

Naime, ukoliko pogledamo kretanje ocjena svih zemalja učesnica u GEM istraživanju, možemo uočiti da je došlo do smanjenja maksimalne, prosječne i minimalne ocjene, u 2009. godini u odnosu na 2008. godini, za područja „obrazovanje i obuka“ i „otvorenost tržišta“. To ukazuje da je unapređenje ovih poduzetničkih uvjeta izazov sa kojim se susreće većina zemalja u svijetu.

Specijalna tema u 2009. godini, u GEM istraživanju, bila je socijalno poduzetništvo, koja nije praćena u 2008. godini, zbog čega ne postoji mogućnost komparacije sa prethodnim periodom. Analiza ocjena koje su dali stručnjaci u Bosni i Hercegovini za ovaj uvjet pokazuje da je nivo socijalnog poduzetništva u našoj zemlji na izrazito niskom nivou. Najniža ocjena u regiji, kao i niža ocjena u odnosu na prosječnu ocjenu svih zemalja učesnica u GEM istraživanju (za oko 10%), ukazuje na potrebu pokretanja većeg broja društveno dogovornih aktivnosti, koje su od koristi za rješavanje problema u zajednici.

Ocjene za *prvih devet poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini*, koji čine osnovni okvir za razvoj poduzetništva, detaljnije su analizirane u nastavku.

Finansije

Ovaj poduzetnički uvjet je u 2009. godini u Bosni i Hercegovini lošije ocijenjen u odnosu na 2008. godinu, ocjenom nižom za 7,7%. Ocjena za Bosnu i Hercegovinu za ovaj uvjet, u obje godine, lošija je u odnosu na ocjene za Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju i ispod je prosječne ocjene zemalja učesnica u GEM projektu. U susjednim zemljama je čak zabilježen rast ocjena za ovaj uvjet. To ukazuje na nedostatak savremenih oblika finansiranja za nova i rastuća poduzeća u Bosni i Hercegovini, što uveliko otežava finansiranje razvoja poduzeća i ima implikacije na inovativnost i zaposlenost u njima. Također, možemo zaključiti da, u Bosni i Hercegovini, ne postoji dovoljno programa vladinih finansijskih poticaja novim i rastućim biznisima.

Politike vlada

Oblast „politike vlada“ je u Bosni i Hercegovini u 2009. godini najlošije ocijenjeni poduzetnički uvjet (1,74), kako u odnosu na ukupnu prosječnu ocjenu istraživanja, tako i u odnosu na ocjene iz susjednih zemalja. Komparacijom sa ocjenom iz prethodne godine, ovaj pokazatelj je ocijenjen u Bosni i Hercegovini nižom ocjenom za 5,4%. Ovako loše ocjene stručnjaka po pitanju politika vlada ukazuju na nedostatak adekvatnih stimulativnih mjera i politika onih nivoa vlasti koji raspolažu sredstvima i imaju ovlasti za donošenje odluka, mjera i politika usmjerenih na podršku novonastajućim odnosno rastućim poduzećima. Nedostatak takvih mjera ima za posljedicu manji broj novonastalih poduzeća u BiH u odnosu na regiju i EU standarde, kao i niži nivo uspješnosti rasta i razvoja postojećih poduzeća.

Vladini programi

I ovaj poduzetnički uvjet je izuzetno loše ocijenjen (1,90), kako u odnosu na ukupnu prosječnu ocjenu, tako i u odnosu na ocjene stručnjaka iz Hrvatske, Srbije i Slovenije. Međutim, komparacijom sa ocjenom iz prethodne godine, Bosna i Hercegovina je zabilježila neznatan rast u ocjeni sa 1,86 na 1,90, ali je to i dalje izuzetno niska ocjena. Ovakvo stanje je posljedica dugogodišnje neadekvatne brige o razvojnim potrebama poslovnog sektora, a posebno novonastalih poduzeća i onih poduzeća koja imaju potencijal za rast. Izostanak strategije ekonomskog razvoja na nivou BiH te nedovoljne aktivnosti na implementaciji Strategije razvoja malih i srednjih poduzeća, koja je usvojena za period 2009.-2011. godine, daje jasnu sliku nedostatka strateških aktivnosti u podršci privrednom razvoju.

Obrazovanje i obuka

Stručnjaci iz Bosne i Hercegovine su i ovaj poduzetnički uvjet ocijenili nižom ocjenom u odnosu na ocjene stručnjaka iz susjednih zemalja i prosječnu ocjenu zemalja učesnika GEM istraživanja. Komparacijom sa ocjenom iz prethodne godine, Bosna i Hercegovina je, za ovu oblast, ostvarila izražen pad ocjene (za 22%). Istraživanje je pokazalo da su dosadašnje mjere na unapređenju poduzetničkog obrazovanja i obuke, putem postojećeg obrazovnog sistema, nedovoljne i neadekvatne. Postojeći obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini ne nudi adekvatne mogućnosti za zanatsko i profesionalno, odnosno, cjeloživotno obrazovanje. Kao jedna od posljedica inertnog stanja u oblasti osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, kada je u pitanju program osposobljavanja učenika za poduzetništvo i iniciranje nastanka novih poduzeća, jeste stalan i rastući trend nezaposlenosti posebno kod populacije mladih.

Istraživanje i razvoj

Istraživanje i razvoj, kao uvjet za razvoj poduzetništva, jedan je od najlošije ocijenjenih poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini u 2008. godini, uz vladine politike. I ova oblast je niže ocijenjena u 2009. godini (za 2,2%), a niža je ocjena i u odnosu na ocjene za Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju, kao i prosječnu ocjenu zemalja učesnica u GEM istraživanju, za obje godine istraživanja. Ovo ukazuje na nedostatak odgovarajuće systemske, odnosno institucionalne, podrške putem centara za istraživanje i razvoj te centara izvrsnosti za razvoj i komercijalizaciju novih ideja i tehnologija (izuzev nekoliko veoma uspješnih primjera razvoja ideja u oblasti informacijsko-komunikacijskih tehnologija). Stoga, oblast istraživanja i razvoja je, svakako, jedna od prioritetnih oblasti za unapređenje poduzetničkih uvjeta, kojoj se moraju posvetiti kako donosioci politika u Bosni i Hercegovini, tako i svi ostali relevantni akteri za ovu oblast (univerziteti, naučno-istraživačke institucije i dr.).

Komercijalna i profesionalna infrastruktura

Ovo je jedini poduzetnički uvjet koji je, u Bosni i Hercegovini, jednako ocijenjen u 2008. i 2009. godini (2,68), ali je ocjena ipak niža u odnosu na ocjene u susjednim zemljama i prosječnu ukupnu ocjenu GEM istraživanja u navedenim godinama. Istraživanjem je utvrđeno da, nažalost, novonastala, a posebno rastuća, poduzeća u Bosni i Hercegovini trpe zbog nemogućnosti da koriste kvalitetnu ekspertsku i konsultantsku podršku u njihovom poslovanju, što utječe i na ostvarenje manjih prinosa u odnosu na konkurentna poduzeća u okruženju koja imaju kvalitetniji pristup ovim oblicima podrške.

Otvorenost tržišta

U okviru istraživanja u 2009. godini, "otvorenost tržišta" su stručnjaci u Bosni i Hercegovini ocijenili boljom ocjenom u odnosu na stručnjake iz Srbije, te slabije ocijenili u odnosu na stručnjake iz Slovenije i Hrvatske. Komparacijom sa ocjenom iz prethodne godine, Bosna i Hercegovina je zabilježila nižu ocjenu za 9% te je, također, pad ocjena zabilježen i u drugim susjednim zemljama. Zakonska regulativa za omogućavanje konkurencije firmama u tržišnom nastupu, iako postoji, nije adekvatno primijenjena, što uzrokuje i dalje prisutnost nelojalne konkurencije. Istraživanjem je, također, utvrđeno da dolazi do dramatičnih promjena na tržištu potrošačkih roba i usluga te roba i usluga poslovne potrošnje, uvjetovano stalnim trendom porasta potrošnje i tranzicionim procesima koji se još uvijek dešavaju u Bosni i Hercegovini.

Pristup fizičkoj infrastrukturi

Stručnjaci iz Bosne i Hercegovine su u 2009. godini oblast „pristup fizičkoj infrastrukturi“ ocijenili boljom ocjenom u odnosu na stručnjake iz Srbije, ali znatno nižom ocjenom u odnosu na stručnjake iz Slovenije i Hrvatske. U odnosu na druge oblasti istraživanja, oblast „pristup fizičkoj infrastrukturi“ je jedan od najbolje ocijenjenih poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini u istraživanju za 2009. godinu, ali je ta ocjena i dalje niža od prosječne ocjene za zemlje učesnice GEM istraživanja. Komparacijom sa ocjenom iz prethodne godine, Bosna i Hercegovina je, i za ovaj uvjet, zabilježila pad ocjene (za 2,2%).

Društvene i kulturne norme

Uvjet „društvene i kulturne norme“, uz „pristup fizičkoj infrastrukturi“, jedan je od najbolje ocijenjenih poduzetničkih uvjeta u Bosni i Hercegovini u 2009. godini. Ovo je jedini poduzetnički uvjet, od devet okvirnih uvjeta, za koji je zabilježen rast prosječne ocjene u Bosni i Hercegovini (za oko 40%) u odnosu na 2008. godinu. Prosječna ocjena za Bosnu i Hercegovinu je viša u odnosu na ocjene stručnjaka u Sloveniji, ali je niža u odnosu na ocjene stručnjaka u Hrvatskoj i Srbiji te prosječnu ocjenu zemalja učesnica GEM istraživanja. Uz jačanje društvenih i kulturnih normi za priznavanje uspjeha ostvarenog ličnim radom i naporima, koji je zasnovan na principima samostalnosti i nezavisnosti, moguće je kreirati veći broj poduzetničkih inicijativa i poduhvata.

Na kraju, bilo bi značajno naglasiti da je, u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu, prosječna ocjena za sve poduzetničke uvjete niža u Bosni i Hercegovini (za 0,35%). Također, prosječna ocjena je niža i u susjednim zemljama (Hrvatskoj i Srbiji), dok je prosječna ocjena za zemlje učesnice GEM istraživanja, u ovom periodu, rasla (za 5,7%). Iako je prosječna ocjena u Bosni i Hercegovini zabilježila najmanji pad, u odnosu na pad prosječnih ocjena u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji, ipak je ona još uvijek najniža u poređenju sa prosječnim ocjenama poduzetničkih uvjeta za te zemlje. Ova činjenica predstavlja alarm za vlasti, ali i sve druge aktere koji kreiraju poduzetničke uvjete u Bosni i Hercegovini, za potrebu urgentnog pokretanja aktivnosti na unapređenju uvjeta za razvoj poduzetništva.

4. Zaključak

Rezultati GEM istraživanja u zemljama učesnicima služe za reformu politika razvoja poduzetništva, zbog čega je važno da i odgovorne vlasti u Bosni i Hercegovini, na osnovu pokazatelja iz ovog svjetski priznatog istraživanja, usmjere veću pažnju na kreiranje savremenih politika razvoja poduzetništva.

U Bosni i Hercegovini je neophodno razviti strateški pristup poduzetništvu te, u skladu sa Strategijom za razvoj malih i srednjih preduzeća za period 2009.-2011. godine, pokrenuti vladine programe i projekte za podršku razvoju poduzetništva, koji bi obuhvatili savremene instrumente finansiranja novih i rastućih biznisa te poticaje izgradnji infrastrukture za istraživanje i razvoj i uvođenje inovacionih tehnologija, što bi omogućilo rast konkurentnosti poduzeća iz Bosne i Hercegovine. Obeshrabrujuća je činjenica da rast budžetskih prihoda u posljednjim godinama nije praćen i rastom izdvajanja za razvoj privrede, zbog čega je neophodna promjena vladinih politika podrške.

Imajući u vidu jasan trend rasta nezaposlenosti, posebno u segmentu populacije mladih, potrebno je raditi na unapređenju poduzetničkog obrazovanja, kroz razvoj adekvatnih nastavnih programa, posebno u okviru osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja, koji bi bili usmjereni na izgradnju poduzetničkih kompetencija mladih, kako bi se kreirali bolji uvjeti za samozapošljavanje. Razvoj poduzetničkih znanja i vještina neophodan je poduzetnički uvjet i za populaciju odraslih zaposlenih, kako bi mogli bolje koristiti prilike za započinjanje biznisa, zbog čega su potrebni kvalitetni programi neformalnog poduzetničkog obrazovanja.

Nova i rastuća poduzeća nemaju uvjeta za korištenje usluga komercijalne i profesionalne infrastrukture za konsultacije i ekspertizu u razvoju njihovog poslovanja. Posebno je značajno osigurati kvalitetniju podršku programima podrške izvozu i ulasku na nova tržišta. U odnosu na fizičku infrastrukturu za povezivanje biznisa, u Bosni i Hercegovini je neophodno ubrzati programe rješavanja pitanja izgradnje putne infrastrukture, kroz izgradnju koridora i brzih cesta.

Iako nacionalne kulturne i društvene norme kreiraju potencijal za poduzetničku orijentaciju, još uvijek je prisutan strah od preuzimanja poduzetničkog rizika, samostalnosti i odgovornosti, kao posljedica ranijeg socijalističkog sistema. To zahtijeva usmjerenost na promociju poduzetničkih uspjeha i dobrih praksi poslovanja, kako bi se razvijao poduzetnički duh na području Bosne i Hercegovine i poboljšao društveni status poduzetnika. Također, potrebno je naglasiti i neophodnost promjene statusa žene u društvu i podrške ženama za pokretanje biznisa, uz povećanje društvene brige o ženama ne samo u BiH, već i cijeloj regiji.

Kako je uočen pad prilika za započinjanje biznisa u protekloj godini, zbog utjecaja recesije, potrebno je dalje raditi na unapređenju regulatornog okruženja za poslovanje te otvorenosti tržišta, kako bi se kreirao veći broj prilika i bolji uvjeti za poduzetničke poduhvate. Ostvareni napredak u kreiranju zakonskih propisa za smanjenje koraka i troškova pokretanja biznisa, neophodno je provesti u praksi. Ujedno, u okviru zakonskih propisa, od posebne je važnosti ojačati institucije za zaštitu intelektualnog vlasništva, u cilju primjene zakonskih propisa za zaštitu patenata, robne marke i autorskih prava.

Vladini programi bi trebali biti usmjeravani na brzorastuća preduzeća, kako bi se generisali veći prihodi te kreirao veći broj radnih mjesta, što zahtijeva uvođenje kriterija potencijala rasta u okviru dodjele sredstava iz poticajnih fondova. Nezaobilazan faktor za rast i konkurentnost su, naravno, inovacije u proizvodima/uslugama i tehnologijama, što ih svrstava u značajne kriterije za programe vladine podrške i zahtijeva povećana izdvajanja za tu namjenu. Ovdje treba naglasiti i socijalno poduzetništvo, kao sve prisutniji trend u Evropi. Društveno odgovorne aktivnosti od značaja za zajednicu, u koje investiraju uspješni poduzetnici, te pridržavanje zakonskih propisa od strane poduzetnika, trebaju biti prepoznate i naići na odobravanje vlade i građana, kako bi se kvalitetnije rješavali društveni i okolinski problemi u zajednici.

SUMMARY

This paper very concisely and explicitly presents key findings of the world's largest academic research project from the field of entrepreneurship development (Global Entrepreneurship Monitor – GEM), which are related to the rankings of entrepreneurial frame conditions for entrepreneurship development in Bosnia and Herzegovina in 2008 and 2009. The GEM research results are an unavoidable academic research substance and basis for a policy creation related to entrepreneurship development in the countries participants in the GEM project. The GEM project has been continuously implemented since 1999. In 2009, there were 54 countries that participated in the project, and Bosnia and Herzegovina was among them. The main objective of this paper is related to the intention of the authors to additionally motivate local scientific and expert actors, as well as policy makers, to use the GEM research results at least at a level at which it is being done by the neighbouring countries participating in the GEM project.

Key words: *entrepreneurial environment, entrepreneurship development, recession, GEM research results*

LITERATURA

1. Bosma N., and Levie J. (2010): *Global Entrepreneurship Monitor - 2009 Executive Report* Babson College, London Business School and Global Entrepreneurship Research Consortium.
2. Bosma N., Acs Z.J., Autio E., Coduras A., Levie J. (2009): *Global Entrepreneurship Monitor – Executive Report 2008*, Babson College, London Business School and Global Entrepreneurship Research Consortium
3. EBRD (2009), *Transition Report: 2008*, European Bank for Reconstruction and Development, London.
4. European Commission (2005): *Communication to the Spring Council. Working together for growth and jobs: A new start for the Lisbon strategy*, Brussels.
5. Lagumdžija Z., (2009): *Kompetitivnost Bosne i Hercegovine i regiona Jugoistočne Europe 2009.*, MIT Centar Sarajevo.
6. Miller T., Holmes K.R., (2009): *Highlights of the 2009 Index of Economic Freedom: The Link Between Economic Opportunity and Prosperity*, The Heritage Foundation and *The Wall Street Journal*, www.heritage.org/indeks
7. The World Bank (2009): *Doing Business 2010 Bosnia and Herzegovina*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, www.doingbusiness.org
8. The World Bank (2009): *The Global Competitiveness Report 2009-2010*, World Economic Forum, Geneva, www.worldbank.org
9. Umihanić B., Tulumović R., Arifović M., Simić S., Spahić E. (2010.): *Recesija reducirala poduzetničku aktivnost u BiH: GEM BiH 2009*, Harfograf, Tuzla.
10. Umihanić B., Tulumović R., Simić S., Ćurković B., Arifović M. (2009.): *Unaprijediti poduzetničko okruženje u BiH: GEM BiH 2008*, Harfograf, Tuzla.